

Grzegorz, Maksymilian

"Sztuka pobrzeża Bałtyku. Materiały
Sesji Stowarzyszenia Historyków
Sztuki, Gdańsk, listopad 1976",
Warszawa 1978 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 110-112

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Odczuwa się brak reprodukcji kolorowych. Rzeźby do ostatnich prawie lat częściowo były chronione przez ludność wiejską. Odnawiano je i malowano z takim samym jak niegdyś zamilowaniem do ostrych kolorów i kontrastowych barw. Ten dokument kolorystyczny należało utrwalić chociażby w kilku reprodukcjach.

Kamila Wróblewska

Sztuka pobraża Bałtyku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Gdańsk, listopad 1976, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, ss. 438.

Częste sesje Stowarzyszenia Historyków Sztuki wniosły już niejedną nową element do rozważań nad dziejami sztuki, architektury czy urbanistyki szeroko rozumianego Pomorza. Niekiedy miały one wręcz inspirujący charakter. W każdym razie spotkania owe stawały się już niejednokrotnie prawdziwym forum interdyscyplinarnym, na którym podejmowano próby wielopłaszczyznowych ocen zjawisk już częściowo znanych w świecie najnowszych osiągnięć historii sztuki, historii i jej nauk pomocniczych czy archeologii, a na pewno pozwalały one zaprezentować szerszemu gronu zainteresowanych najnowsze osiągnięcia i umożliwiały wszechstronniejszą dyskusję.

Wydany tom pod umowną nazwą *Sztuka pobraża Bałtyku* udostępnia czytelnikowi pełen przegląd opracowanych referatów i komunikatów z obrad sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, zorganizowanej w 1976 roku.

Niezwykle ambitne zamierzenia organizatorów tej sesji szły w kierunku sporządzenia charakterystyki „obszarów podobnych artystycznie”, obejmujących całe pobraże Bałtyku. Dawały one zatem pierwszeństwo problematyce porównawczej w kontekstach chronologicznie zbliżonych zjawisk artystycznych, zaliczanych obecnie do tak zwanej problematyki geografii artystycznej. Tego typu badania porównawcze rokuja duże nadzieje na bardziej dogłębne poznanie filiacji, a przez to i genezy sztuki naszego obszaru kulturowego.

Na tom ten składa się wstęp i aż dwadzieścia referatów i komunikatów.

Otwiera go *Wstęp* pióra Jana Białostockiego, uzasadniający główne założenia i cele zorganizowanej sesji, a także wyjaśniający bliżej zachowanie pierwotnego jej tematu „Sztuka pobraża Bałtyku”, mimo iż z uwagi na rzeczywistą zawartość merytoryczną referatów powinno się go zacieśnić do sztuki polskiego pobraża Bałtyku. Z uwagi jednak na to, że w kilku referatach odwoływano się do tych ogólniejszych zagadnień, włączając w krąg rozważań problematykę spoza obszarów terytorialnych państwa polskiego, ostatecznie słusznie chyba zachowano pierwotnie ustalony temat.

Właściwym jednak wprowadzeniem jest dopiero zwizyty, ale jakże interesujący referat Białostockiego, dotyczący obszaru nadbałtyckiego jako regionu artystycznego w XVI wieku. Autor zajął się wszelkimi elementami wiążącymi w artystyczną całość region wokół Morza Bałtyckiego, sięgając na zachodzie do Holandii, Niemiec północnych i Danii, obejmując południową Szwecję, północną Polskę, a na wschodzie Rygę i Tallin.

Następnie otrzymaliśmy cenny przegląd literatury, połączony z własnymi wieloletnimi badaniami nad architekturą zamków krzyżackich, opracowany przez Jerzego Frycza. Podmiotem badań autora stał się przede wszystkim typ zamku konwentualnego, dla którego jedynie odległym tłem były zamki biskupie czy kapitulne.

Po tych artykułach o szerszym, syntetyzującym ujęciu i kontekstach wykazujących powiązania ogólnoeuropejskie, następuje seria referatów o bar-

dziej regionalnym znaczeniu, dotyczących sztuki sakralnej i architektury Warmii, Pomorza Zachodniego, Gdańska i innych pomniejszych zagadnień.

Na czoło wysuwa się problematyka społecznych warunków kształtowania się indywidualizmu sakralnej architektury gotyckiej na Warmii, gotyckich tabernakulum w diecezji warmińskiej, kościołów odpustowych i innych zagadnień, opracowanych przez Mariana Kutznera, bpa Jana Obląka, Józefa Poklewskiego i Tadeusza Chrzanowskiego.

Architekturze i rzeźbie Pomorza Zachodniego zostały poświęcone prace pióra Zbigniewa Radeckiego i Zofii Krzymuskiej-Fafius, z których na szczególną uwagę zasługuje obszerny artykuł o początkach architektury na Pomorzu Zachodnim Radeckiego. Rozważania tegoż autora, podbudowane ogromną erudycją, wyselekcjonowanym, ale bogato prezentowanym zestawem literatury przedmiotu oraz rezultatami własnych badań, wiążą początki budownictwa murowanego na Pomorzu Zachodnim z architekturą klasztorną.

Stosunkowo jednak najwięcej referatów poświęcono zabytkom Gdańska, choć mają one raczej bardzo wycinkowy charakter. Na podkreślenie zasługuje obszerniejsze studium, poświęcone ratuszowi głównomiejskiemu w Gdańsku, Tadeusza Domagalskiego i refleksje Jerzego Stankiewicza nad odbudowanym Gdańskiem. Wszelkie inne opracowania odnoszą się do określonych elementów architektury, rzeźby sakralnej, różnych importów w sztuce gdańskiej i powiązań artystycznych Gdańska z krajami ościennymi, a zwłaszcza stałymi partnerami handlowymi. Opracowali je Adam S. Labuda, Lech Krzyżanowski, Juliusz A. Chrościcki i Jadwiga Teodorowicz-Czerepińska. Cennymi uzupełnieniami powyższych opracowań są również rozważania Alicji Karłowskiej-Kamzowej o systemie dekoracji figuralnej sakralnej architektury Pomorza Wschodniego w XIV i XV wieku czy uwagi Jerzego Domaśławskiego o programach ideowych i systemach dekoracyjnych gotyckich malowideł ściennych budowli świeckich z terenów Prus Królewskich i Książęcych. Na uwagę zasługuje też dobrze udokumentowany artykuł Macieja Kilarskiego o rekonstrukcji zamku malborskiego w pierwszej połowie XIX wieku, jak również komunikat Marii Puciaty o retabulum z Domanowa w województwie łódzkiem. Wreszcie Nikolaus Zasko przedstawił dzieło architekta z połowy XIV i XV wieku, Henryka Brunsberga (referat tłumaczył Marian Arszyński), a Maria Kalamajska-Saeed omówiła tak zwany „Album Dewitza” z połowy XVIII wieku, stanowiący nieznanne źródło ikonograficzne, istotne do badań nad architekturą 26 miejscowości województw ełbskiego, olsztyńskiego, toruńskiego i suwalskiego.

W krótkiej recenzji nie sposób omówić całego dorobku, jaki wniosła sesja, poświęcona sztuce pobrzeża Bałtyku, choć bezsprzecznie wiele z tych szczegółowych opracowań na takie zainteresowanie zasługuje. Z tego właśnie względu chciałbym zwrócić szczególną uwagę czytelnika na przedstawione przez Jerzego Frycza w szerokim aspekcie porównawczym problemy związane z chronologią budowy zamków, ich architekturą i przeznaczeniem oraz recepcją obcych wzorów, a także wpływem różnych miejscowych warsztatów rzemieślniczych na ich ostateczny kształt. Każde z tych zagadnień wymaga obecnie w zasadzie podjęcia nowych, pogłębionych studiów, ponieważ stan naszej wiedzy w tym zakresie jest daleko niezadowolający. W rażącej sprzeczności do możliwości, jakie dają źródła, pozostają szczególnie dotychczasowe wyniki badań nad początkami i czasem trwania budowy poszczególnych siedzib konwentualnych i innych pomniejszych zamków, służących jako centra

administracyjne i obronne. Otóż zamki powstałe w ziemi chełmińskiej, na Pomorzu Gdańskim czy na obszarze Prus właściwych mają na ogół młodszą metrykę, niż wynikałoby to z dotychczasowych ustaleń. Potwierdzają to zarówno badania nad genezą administracji krzyżackiej, jak i samym przebiegiem prac budowlanych.

W konsekwencji swych dociekań Frycz wyróżnia trzy okresy w architekturze państwa krzyżackiego w Prusach. Pierwszy z nich to okres sięgający lat siedemdziesiątych XIII wieku, w którym decydującą rolę w kształtowaniu architektury przypisuje autor krzyżowcom świeckim i zakonnym. Okres ten charakteryzują — zdaniem autora — wpływy artystyczne turyńsko-saskie i lubeckie, ale także czeskie i bawarskie, co jest nowym ustaleniem (s. 48). Okres drugi, trwający do początków XV wieku, jest niejednorodny, ponieważ przy pewnej przewadze architektury krzyżackiej do połowy XIV wieku, w drugim podokresie pierwsze miejsce należy do wielkich miast, takich jak Toruń, Elbląg i Gdańsk, oraz biskupów warmińskich, którzy „uzyskują przewagę nad mecenatem Zakonu. W tym czasie także w zakresie budowy zamków można już raczej mówić o architekturze budowlanej dla Krzyżaków przez mistrzów miejskich” (s. 48). W okresie trzecim, pogrunwaldzkim, zdecydowaną przewagę osiąga architektura mieszczkańska, „a działalność budowlana Krzyżaków sprowadza się jedynie do modernizacji urządzeń obronnych. Czynnikiem kulturotwórczym są jedynie miasta i Kościół, nie Zakon Krzyżacki” (s. 48).

Z tezami autora, odbiegającymi zwłaszcza od ustaleń literatury niemieckiej, ale także od niedawnych wyników, osiągniętych przez Mariana Arszynskiego¹, nie zawsze można się zgodzić. Jerzy Frycz bowiem w wypadku okresu trzeciego pominął fakt budowy kilku nowych zamków, stanowiących siedziby pomniejszych jednostek administracyjnych, powstałych w wyniku kolejnych reform administracji krzyżackiej w XV wieku. Dotyczy to zarówno obszarów Pomorza Gdańskiego, jak i Prus. Tym niemniej artykuł ten wnosi wiele nowych elementów do dotychczasowych rozważań i jest niewątpliwie rzeczą interesującą, w jakim kierunku pójść dalsze badania analityczne.

Jeśli chodzi natomiast o wydłużenie czasu budowy poszczególnych zamków, czy to konwentualnych, czy innych, to należy przyznać, że autor przekonywająco udowodnił, wbrew zresztą literaturze niemieckiej, iż prace budowlane nad poszczególnymi obiektami trwały nie dziesięć do piętnastu lat, ale zazwyczaj powyżej pięćdziesięciu, a nawet i siedemdziesięciu lat, jak miało to choćby miejsce w Świeciu nad Wisłą, w Malborku i w wielu innych miejscowościach. Sporo z nich zresztą, mimo wydłużania się czasu budowy, nigdy nie osiągnęło ostatecznej formy architektonicznej. Zagadnienia te autor w sposób pogłębiony przedstawił w innym artykule, który zresztą został opublikowany prawie równocześnie z materiałami omawianej sesji².

Lektura opublikowanych w tej książce referatów, a zwłaszcza fakt, iż tak wiele osób zajmuje się profesjonalnie badaniami nad sztuką gotycką Polski północnej, rokuje nadzieję na dalszy postęp prac w tej dziedzinie.

Maksymilian Grzegorz

¹ M. Arszynski, *Technika i organizacja budownictwa ceglanego w Prusach w końcu XIV i w pierwszej połowie XV wieku*, Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, 1970, t. 9, ss. 7 n.

² J. Frycz, *Budownictwo zamkowe na Pomorzu Wschodnim w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV w.*, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk o Sztuce, nr 95 za 1977 r., Poznań 1978, ss. 57 n.